

LAULUST LUULEKS ja luulest lauluks

Rene Kiis

Tartu Ülikool, semiootika osakond

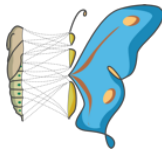
Abstrakt: Luule ja laul on lääne kultuuris tihedalt seotud olnud ning eraldiseisev luulekunst ongi õieti laulukultuurist välja kasvanud. Aja jooksul on luulekunst iseseisvunud ning tekstide kõlalised aspektid, mis varasemalt veel üsnagi struktuuri keskmes olid, tagaplaanile vajunud. Seevastu laulusõnade vallas, mis samuti poeesia alla liigitub, pole kõlakujundid kunagi oma aktuaalsust kaotanud. Eriti ilmekalt tõusevad kõlakujundid esile räppmuusika lüürikas, mille tekstid ongi enamasti üles ehitatud kindlale rütmile ja riimitud ridadele. Artikkel arutleb Juri Lotmani kultuurisemiootikale toetudes luulekunsti muutumise dünaamika üle, kus mõned varasemalt süsteemi tuumas olnud kunstilised võtted tänases kõrgkultuuri luules tagaplaanile on vajunud, tõustes samal ajal jõuliselt esiplaanile selle valdkonna popkultuurses kasutuses – räppmuusikas.

Märksõnad: luule, laulusõnad, räpp, Juri Lotman

From lyrics to poetry and from poetry to lyrics

Abstract: Poetry and singing have been closely connected in Western culture, and poetry as a separate form of art likely grew out of the song tradition. Over time, the art of poetry has become independent, and sound-related aspects of poetic texts, which used to be at the centre of the structure, have been relegated to the background. On the other hand, in the field of song lyrics, which is also part of poetics, patterns of sound have never lost their relevance. Sound patterns are especially important in the lyrics of rap music, which are strongly built around a particular rhythm and rhyming verses. On the basis of Juri Lotman's cultural semiotics, the article discusses the dynamics of change in the field of poetic texts, in which certain artistic techniques that were previously at the core of the system have fallen into the background in today's published poetry but are now intensively used in the field's pop-cultural side – in rap music.

Keywords: poetry, lyrics, rap, Juri Lotman



I.

Tartu-Moskva kultuurisemiootika pärandi järgi tuleks kultuuri käsitleda kui tekste vastu võtvat, töötlevat, säilitavat, loovat ja edasi andvat dünaamilist mehhanismi (M. Lotman, 2012: 71), mis töötab kui lakkamatu keelte ja kultuurikoodide katel. Oma olemuselt on ta seega üks heterogeenne moodustis, mis jaguneb paljudeks allsüsteemideks – osad neist kultuuris parajasti kesksemad, paiknedes selle tuumas; osa aga neist kõrvalisemad, paiknedes kultuuri perifeerias. Ent nagu Juri Lotmangi rõhutab, ei ole tuum ja perifeeria staatilised, vaid pidevas muutumises – tuuma ja perifeeria alaline kohtade vahetamine on kultuuridünaamika üks alusmehhanism (J. Lotman 1990: 266). Selline jaotumine ei ole aga ainult iseloomulik kultuurile tervikuna, vaid rakendub ka kõigile selle allsüsteemidele.

Järgnev on katse skemaatilisel kirjeldada *luulekunst* kui lääne kultuuri ühe olulise allsüsteemi dünaamilist muutuvust pikema aja jooksul. Nimelt paistab, et luulekultuuris on üks omamoodi märgiline ring täis saanud – see on aja jooksul kaotanud oma hääle, oma laulu; ning on tänaseks oma lauluhääle taas võimsalt ja laialt üles leidnud, kuid esmapilgul veidi ootamatus kontekstis – räppmuusikas.

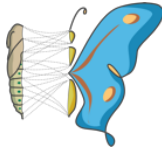
Ajalooliselt on luule ja laul ikka seotud olnud. Ka Homerost, surematute vanakreeka eeposte „Iliase“ ja „Odüsseia“ loojat, on just pimedaks *laulik* nimetatud. Samuti on varasematel põhilistel luuležanritel – pastoraalidel ja oodidel (neid harrastas kirjutada ka Eesti esimene kunstluule eksperimentaator Kristjan Jaak Peterson) lauludega nii mõndagi pistmist, kuna esimene neist on karjase-*laul* ning teine ülistus-*laul*. Siinkohal võib veel meenutada, et ka esimene põhjalikum Tartu kajastus kirjanduses sai teoks just Käsü Hansu kaebe-*laulus*. Ning ehk pole kokkusattumus seegi, et Petersoni tänaseks pronksi valatud ridades küsib meie kultuuri esipoet: „Kas siis selle maa keel / *laulutuu*les ei või / taevani tõustes üles / igavikku omale otsida?“

Ometi tundub esmapilgul, et luuletusi tänapäeval kuigi tihti enam ei laulda, veel enam – tänases luulekunstis valdav vabavärsistus kohati isegi tõrgub olemast kindlarütmiliselt esitatav, teisisõnu – lauldav.

Luuletus sai alguse muusikast, laulust. Kui laul pages raamatusse, kaotas ta oma viisi, kaotas oma hääle, ja muutus luuletuseks. Seda, mida enim kuuldigi kõrva, nähti nüüd silmaga. Luuletus on laulu kõrval nagu tiivutu lind, nagu „haige tiivuga lind“. (Runnel, 1988: 14)

II.

Vaadeldes aga, millest luuletekst poeetilises mõttes tehtud on, võib lihtsustavalt ühe võimaliku vastusena pakkuda, et *kujundlikust kõnest*. Ning võimalikud kujundlikkuse vormid jagunevad poeetilise keelekasutuse puhul neljaks – kõnekujundid (metafoorid,



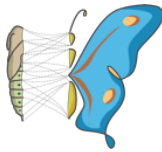
võrdlused, epiteedid jms), lausekujundid (kordused, vastandid, sõnamängud, siirded jms), piltkujundid (kirjamärkide paigutamise teel graafiliste figuuride loomine) ning kõlakujundid (rütmid ehk värsimõõdud, erinevad riimitüübid ja muud kõlamängud) (Merilai, 2007). Mõeldes laulu ja eeltoodud kujunditüüpide omavaheliste suhete peale, tundub, et laulul on olemuslikult kõige enam pistmist kõlakujunditega, ning kõige vähem pistmist piltkujunditega.

Luule algas laulmisest. Luule on hääleta laul. Kui ka sõnad kaovad, jääb luulest pilt. Nõnda on luuletus laulu ja pildi vahemees. Ta on see kuuldav, mis on nähtav, ning see nähtav, mis on kuuldav. Sõnana. (Runnel 1988: 15)

Proovides seda olukorda lahata veidi kultuuridünaamika perspektiivist, saab välja joonistada skemaatilise arengu laulu ja luule suhetest. Varemalt, kui luule oli veel peamiselt *kõlaline* ning eeskätt *laulis*, olid tema süsteemi tuumas end dominantsetena kinnitanud kõla- ja lausekujundid. See oli suuresti tingitud ka asjaolust, et need tekstid olid suuliseks deklameerimiseks, mitte lugemiseks; ning riimide ja korduste kasutamine teenis selles kontekstis ka mnemoonilist funktsiooni. Mida enam need kaunid kõlad aga raamatutesse pugesis, seda enam hakkas kõlakujundite keskne tähtsus langema, sest ruumi tuli varasemast üha enam teha ka kõnekujunditele. Piltkujund on selles reas kõige hilisem nähtus, algselt dominantsele kõlakujundile oma olemuselt lausa vastanduv kujundlikkuse vorm, kuna pilt võib kõla isegi välistada. Piltkujundid on aga luulemaastikul endiselt väga perifeerne nähtus ning tähistavad pigem juba piiriala, kust edasi kirjamärkidega enam mõtet minna ei ole.

Eesti luule arengu puhul paistab selline luulevalla dünaamilise arengu mudel suuresti kehtivat. Alguse saab luule ikka laulust – eesti kultuuris regilaulust, mille regivärss on väga korrastatud kõlastruktuuriga. Kirjaliku kunstluuletraditsiooni tekkimise järel oli kõlakujund veel üsna keskne organiseerimisprintsip – kõik varased eesti luuleklassikud on kirjutanud peamiselt ikka kindla värsimõõduga ja selge riimiskeemiga tekste, hoides kõlakujundite lippu kõrgel. Selline ideaal kehtis suuresti veel 20. sajandi teise pooleni, mil leidsid aset isegi mõningad kriitilised debaadid vabavärsi teemal. Sisuks ikka see, kas nii, selge rütmi ja helikorrastuseta tohib üldse luuletusi kirjutada. Seda võib pidada ilmselt hetkeks, mil kõnekujundid kinnistasid enam oma koha luuleilma tuumas, tõrjudes sealt aegamisi välja kõlakujundite arsenal. Vaadates tänast, 21. sajandi valdavalt vabavärsilist luulet, jääb tõesti mulje, et kõlamängudest tunduvalt kesksamateks on saanud kõnekujundid.

J. Lotmani struktuuridünaamika mudeli järgi on see aga loomulik asjade areng. Mingit tüüpi koodid kehtestavad ennast kultuuri tuumas, surudes samal ajal perifeeriasse seal varem domineerinud koodid. Väidan, et *laulvus* ja kõlamängud on luulekirjandusest uuemal ajal surutud enam perifeeria poole. Avaldada trükis rütmistatud riimluulet on täna justkui vanamoodne. Ja eriti halb, kui see veel lihtne ka juhtub olema, sest siis saab selle automaatselt mõttetuks vemmalvärsiks sildistades kõrvale lükata. Ent tasub silmas pidada, et perifeeria pole mingi maha kantud koodide arhiiv, vaid hoopis intensiivsema semiootilise aktiivsusega piirkond.



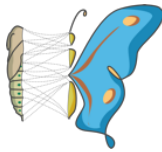
III.

Ehkki laulusõnade kujul on luule oma laulval kujul tegelikult kogu aeg edasi elanud, pole neile kunstluule domineerimise ajal omistatud *kirjanduslikku* väärtust, mille all pean siinkohal silmas nende tekstide kirjastatust. Küll aga on kirjandusliku väärtusega tekste muusikute poolt viisistatud. Ruja meloodiate saatel on linti lauldud nii H. Runneli, J. Viidingu, J. Liivi kui ka A. Alliksaare tekste, kui nimetada vaid mõned tänased luuleklassikud. Laulusõnade kirjandusliku staatuse küsimus on aga hakanud viimasel ajal muutuma, mille tugevaks märgiks on Bob Dylanile 2016. aastal omistatud Nobeli kirjanduspreemia tema laulusõnade eest. Siinmail avaldas Mait Vaik 2012. aastal luulekogu pealkirjaga „Kõigil on alati õigus“, milles sisalduvad tekstid olid paljudele eestlastele suuresti juba aastakümneid tuttavad (või lausa peas) – Metro Luminali, Vennaskonna, Sõpruse Puiestee, The Tuberkuloitedi ja Kosmikute laulusõnade näol.

Luule ja muusika piirialadel tegutsejaid on üsna palju. Täna luulemaastikul võib nimetada mitmeid autoreid, kes lisaks luuletaja-rollile esinevad ka muusikutena. Mõne näitena võib välja tuua Aapo Ilvese, Lauri Sommeri (peamine muusikaline projekt Kago nime all), Jaan Pehki (muusikuna Orelipoiss) ning Kristiina Ehini (ansamblis Naised Köögis). Teisalt on neidki, kes on eeskätt muusikud, kuid on oma lugude tekste luuleraamatutena avaldanud – nii Villu Tamme kui ka Tõnu Trubetsky on mõlemad avaldanud kaks punkluule kogumikku, mille tekstid on viisistatud peamiselt J.M.K.E. ja Vennaskonna lugudeks.

Samal ajal on laulvus ennast luulevalla perifeerias aga kogunud ning naasnud ehk palju suurema kõlapinnaga kui seda tänane luulekirjandus ongi. Nimelt räppmuusikas. Rääptekstid pole oma olemuselt midagi muud kui kindla rütmiga lõppriimilised luuletused, mis oma pikkuses teevad tihti keskmisele trükitud luuletusele silmad ette. Rääppmuusikat kuulavad täna tuhanded noored (ja eks vanadki), kes eesti keele tunnis võibolla Marie Underi sonettide peale kulmu kortsutavad, kuid vahetunnis kõige ehtsama riimluule klappidest mängima panevad, võibolla isegi mõistmata, et tegemist on sama asjaga erinevas kastmes. Rääppmuusika kontekstis on kõlakujundid muidugi taas valdkonna tuumstruktuurides, sest need tekstid on sarnaselt varase luuletraditsiooniga loodud just suuliseks esituseks.

Need murtud ridadega tekstid on sisuliselt luuletused, mis on kas kirjutatud või kohandatud muusika saatel esitamiseks. Helitaust – mida räppmuusikas markeerib üldiselt sõna *beat* – on selles žanris üldiselt väga kindla rütmiga ja pigem monotoonne, dikteerides sellega ka tekstile väga kindla struktuuri. Kuna tähtsad on ridade kõlavus ja seotus – tavaliselt markeeritud sõnaga *flow* –, siis on rääpteksti värsid struktureerid enamasti lõppriimide läbi (nagu tihti ka teiste žanrite laulusõnade puhul). See, kas need värsid ja riimid ka kunstiliselt heal tasemel on, on täiesti omaette teema ja varieerub esitajate (ja ka lugude) lõikes seinast sein, aga vähemalt mõne artisti puhul on tekstide kunstiliselt kõrge väärtus väljaspool kahtlust. Näiteks võib eesti plaadifirma Legendaarne Records kodulehelt 12EEK Monkey lüürika kohta



lugada: „Kirjanik ja kirjandusteadlane Lauri Sommer nimetas Prima Vista kirjandusfestivali patroonina 12EEK Monkey lüürikat juba kõrgpoeesiaks.“¹ Samuti on tänane eesti gängsta-räpi esinumber Beebilõust (kodanikunimega Andrus Elbing) tõestanud oma sõnakunsti oskusi kahe luulekoguga („Siin Beebilõust, tere!“ 2006 ning „Resotsialiseerumine“ 2009). Veel üheks näiteks on Tommyboy (kodanikunimega Toomas Tilk), kes on avaldanud oma tekste raamatukaante vahel pealkirjaga „Aja kiri“ (2010).

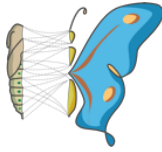
Jättes siinkohal kõrvale rääpide kunstilise taseme küsimuse, tahan ma tähelepanu juhtida vaid sellele, et peaaegu kõik tänased eesti rääpid riimivad oma tekste ning vormistavad need murtud ridadega värssideks, mille lugeja kõhklematult luuletusteks liigitaks, kui need trükitud kujul näiteks raamatukaante vahelt vastu vaataksid. Tegin kerge „vaatluse“ ja kuulasin fokuseeritud huviga läbi umbes 200 eesti rääpilugu (lihtne korrata – Youtube’ otsing „eesti räpp“ pakub mitmeid kogukaid esitusloendeid), mille tulemusena ma pean tõdema, et vabavärsilist eesti räppi peaaegu et pole. Ainus, kes selles osas üldistest suundumustest erineb ning ka riimideta tekste rääbib, on Chalice (kodanikunimega Jarek Kasar); ja on põnev märkida, et tema ehk kõige laiemalt tuntud tekst „Minu inimesed“ on suures osas vabavärsiline tekst (kuigi ka mitte päris ilma riimideta).

Vabavärssi leiab üksikutel juhtudel ka teiste artistide loomingust, kuid tavaliselt tuleneb see sellest, et lugu ongi üles ehitatud paari mõjuva rea kordamisele (milleks võib olla nt „suured kõllid“ vms) ja kaasahaaravale *beat*le – taolisi klubihitilaadseid üllitisi tähistatakse sel maastikul sõnaga *banger*. Vastava näite leiab ka Beebilõusta loomingust (lugu „Imperato“), kelle teised lood ja tekstid rajanevad peamiselt jutustaval riimis värsil ning kes on oma viimasel plaadil kasutanud muu hulgas Puškini värse (loos „Vang“) ning kahes loos Indrek Hirve tekste. Riimideta värssi esineb tänasel rääpimaastikul umbkaudu sama palju kui seda esines 100 aastat tagasi luulemaastikul, ehk teisisõnu – seda praktiliselt pole –, samas kui luulemaastiku on see nüüdseks vallutanud ja klassikalise vormi kõrvale tõrjunud.

Rääkides aga sellest, mis eristab klassikalist riimluulet tänaastest rääpide tekstidest (mis on minu hinnangul samuti eeskätt riimluule), siis võib välja tuua järgmised punktid. Peamiselt erineb tekstide pikkus, sest üldiselt on rääplugu pikem kui 3-4 stroofine luuletus. Saavutamaks lüüriliselt „kauem mängivat“ tulemust, on rääparitel kolm peamist lahendust: 1) kirjutada tekstid pikemaks; 2) kasutada loos palju kordust (lisatakse näiteks korratav refrään); 3) teha teiste rääparitega koostööde nii üksikute lugude kui ka grupeeringute tasandil. Viimast lahendust kohtab üsna palju – on ju näiteks Toe Tag, Hanf Kung või A-rühm eeskätt rääparite grupeeringud, mille tulemusena saavad lood pikema ja mitmekesisema ilme (nii nagu grupeerused varasemalt luuletajad).

Ei saa ka öelda, et luule ja räpp oma temaatika poolest eriti palju erineks, sest mõlemas esineb väga suur temaatiline varieeruvus, mis ulatub naturalistlikust

¹ <http://legendaarne.ee/artist/12-EEK-monkey/>



realismist sürrealismini ning vihasest protestist armastustekstini. Mihhail Lotman kirjutab: „Üks Juri Lotmani meelismõtteteri piiblist oli „Kivi, mille hooneehitajad põlgasid, on saanud nurgakiviks!““ (2012: 131). Lähtudes eelöeldust võib parafraseerides märkida, et *riim, mille luuletajad põlgasid, on saanud räpi nurgakiviks!*

IV.

Nende põgusate, jäämägede tippe markeerivate tähelepanekute läbi olen ma tahtnud skematiseerida eesti luulekultuuri muutumist kõlalise aspektist. Siin välja toodud näited ja muutused mahuvad peamiselt viimase poole sajandi sisse, kuid kindlapiirilisest ajaraamist lähtumine pole olnud käesoleva lähenemise aluseks ega eesmärgiks. Järgnevalt paar punkti, mille ma lõpetuseks veelkord selgelt esile soovin tõsta.

1. Luule ei ole ainult raamatukaante vahele trükitud tekst, mis raamatupoodide „Luule“ sektsioonist vastu vaatab. Kui arvesse võtta ainult viimased, saab täna Eestis loodavast ja avaldatavast poeesiamaastikust vildaka pildi. Luule esineb väga suures ulatuses muusika lüürika näol, mis jõuab oma auditoriumini nähtavate trükitähtede asemel hoopis kõlaritest kostuvate helilainete kujul.

2. Kuigi täna loodavas „trükiluules“ on domineerima asunud vabavärss, ei kehti sama muusika jaoks loodud (luule)tekstide kohta, mis on suuresti endiselt struktureeritud lõppriimiliste värsside läbi. Kui näiteks Eesti Kirjanike Liidul (või mõnel teisel laadsel institutsioonil) peaks millegipärast tekkima soov anda välja auhind käesoleva sajandi kõige produktiivsemale riimluuletajale, siis tuleks see tunnustus minu hinnangul küll hoopis mõnele räpparile anda, sest raamatupoodide „Luule“ sektsioonis jääks sellise ülesandega täna kaunis jänni.

Kirjandus

Lotman, Juri 1990a. Semiootilise süsteemi dünaamiline mudel. *Kultuurisemiootika. Tekst-kirjandus-kultuur*. Tlk P. Lias, I. Soms, R. Veidemann. Tallinn: Olion, lk 248-271.

Lotman, Mihhail 2012. *Struktuur ja vabadus I: Semiootika vaatevinklist*. Tallinn: TLÜ Kirjastus.

Merilai, Arne 2007. Luule poeetika. *Poeetika gümnaasiumiõpik*. Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 15-88.

Runnel, Hando 1988. *Mõõk ja peegel*. Tallinn: Kirjastus „Eesti Raamat“.